

УДК 94(477)"18/19":929Грушевський

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-2\(44\)-3591-3611](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-2(44)-3591-3611)

Тарасенко Ольга Олексіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3220-3510>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛІЇ ОЛЕКСАНДРА ГРУШЕВСЬКОГО ІСТОРИКАМИ УКРАЇНИ

Анотація. Олександр Грушевський (1877 – 1942) – дослідник історії України, літературознавець, етнограф, археограф, журналіст, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка та Українського наукового товариства у Києві, член Української Центральної Ради, син Сергія Грушевського, брат Михайла Грушевського та Ганни Шамрай-Грушевської, одружений з Ольгою Парфененко, жертва сталінського терору. Олександр Грушевський був затаврований радянською владою як неблагонадійний, після арешту у 1933 р. звинувачений у 1938 р. у вигаданому «націоналістичному тероризмі», відправлений у заслання, де помер у 1942 р. Науковець був представником молодшої генерації Київської школи істориків Володимира Антоновича, яка була складовою Школи істориків Університету Св. Володимира ХІХ ст., виховала біля сорока видатних і талановитих учених, які склали еліту української історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Персоналія Олександра Грушевського займає почесне місце серед них. Київську школу істориків Володимира Антоновича вирізняли комплексність дослідження, ґрунтовність джерельної бази та наукового апарату досліджень, глибоке проникнення в суть проблеми. Ці ж риси характеризують наукову спадщину Олександра Грушевського. Науковий доробок представників Київської школи істориків Володимира Антоновича дає підстави вважати її першою національною школою дослідження історії України.

Вивчати персоналію Олександра Грушевського історики України почали після посмертної реабілітації у 1989 р. *Мета статті:* проаналізувати праці істориків України, які досліджували персоналію Олександра Грушевського у 1991 – 2021 рр. *Методологічною основою дослідження є* застосування історико-хронологічного, ретроспективного, біографічного, порівняльно-історичного, системно-структурного, історико-типологічного методів.

Життя та наукова спадщина Олександра Грушевського не втратили свого значення сьогодні, чекають на ґрунтовне вивчення, осмислення та популяризацію молодим поколінням українських дослідників першої чверті ХХІ ст.

Ключові слова. Олександр Грушевський, персоналія, життя та діяльність, Київська школа істориків Володимира Антоновича, Школа істориків Університету Св. Володимира у ХІХ ст., 90-ті рр. ХХ – перша чверть ХХІ ст.

Tarasenko Olha Oleksiivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the History of Ukraine Department, Faculty of Social Sciences and Humanities, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3220-3510>

RESEARCH OF THE PERSONALITY OF OLEKSANDR HRUSHEVSKY BY HISTORIANS OF UKRAINE

Abstract. Oleksandr Hrushevsky (1877 – 1942) was a researcher of Ukrainian history, literary critic, ethnographer, archaeologist, journalist, active member of the Taras Shevchenko Scientific Society and the Ukrainian Scientific Society in Kyiv, member of the Central Rada of Ukraine, son of Serhiy Hrushevsky, brother of Mykhailo Hrushevsky and Anna Shamrai-Hrushevka, married to Olga Parfenenko, a victim of Stalin's terror. The Soviet authorities branded Oleksandr Hrushevsky as unreliable. After his arrest in 1933, he was accused in 1938 of the fabricated "nationalist terrorism", sent into exile, where he died in 1942. Scholar represented the younger generation of the Kyiv School of Historians of Volodymyr Antonovych, which was part of the School of Historians at St. Volodymyr University in the 19th century, and produced about forty outstanding and talented scholars who constituted the elite of Ukrainian historical science of late 19th – early 20th century. The personality of Oleksandr Hrushevsky occupies an honorable place among them. The Kyiv School of historians, led by Volodymyr Antonovych, was characterized by the complexity of research, the thoroughness of the source base and scientific apparatus of research, and deep penetration into the essence of the problem. These same features characterize Oleksandr Hrushevsky's scientific legacy. The scientific achievements of the representatives of the Kyiv School of Historians of Volodymyr Antonovych warrant considering it the first national school of research into the history of Ukraine.

Historians of Ukraine began to study the personality of Oleksandr Hrushevsky after his posthumous rehabilitation in 1989. *The article analyzes the*

works of historians of Ukraine who studied the personality of Oleksandr Hrushevsky from 1991 to 2021. *The methodological basis of the study* is the use of historical-chronological, retrospective, biographical, comparative-historical, systemic-structural, and historical-typological methods. The life and scientific legacy of Oleksandr Hrushevsky have not lost their significance today; they await a thorough study, understanding, and popularization by the young generation of Ukrainian researchers of the first quarter of the 21st century.

Keywords. Oleksandr Hrushevsky, personality, life and activities, Volodymyr Antonovych Kyiv School of Historians, School of Historians of the St. Volodymyr University in the 19th century, 90s of the 20th century – first quarter of the 21st century.

Постановка проблеми. Серед українських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. почесне місце займає персоналія видатного українського вченого, дослідника, громадського діяча, історика Олександра Грушевського (1877 – 1942). Олександр Грушевський – дослідник історії України, літературознавець, етнограф, археограф, журналіст, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка та Українського наукового товариства у Києві, член Української Центральної Ради, син Сергія Грушевського, брат Михайла Грушевського та Ганни Шамрай-Грушевської, одружений з Ольгою Парфененко, жертва сталінського терору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Радянська влада затаврувала Олександра Грушевського як неблагонадійного, після арешту у 1933 р. він був звинувачений у 1938 р. у вигаданому «націоналістичному тероризмі», відправлений у заслання, де і помер у 1942 р.

Досліджувати персоналію Олександра Грушевського історики України почали після посмертної реабілітації науковця у 1989 р.

Повернення імені Олександра Грушевського відбулося в Україні початку 90-х рр. ХХ ст., коли почала формуватися історіографія незалежної України як засіб витвору національної свідомості.

Мета статті: проаналізувати праці істориків України, які досліджували персоналію Олександра Грушевського у 1991 – 2021 рр.

Методологічною основою дослідження є застосування історико-хронологічного, ретроспективного, біографічного, порівняльно-історичного, системно-структурного, історико-типологічного методів.

У 1991 р. Ігор Гирич та Віра Гирич дослідили взаємини братів у листуванні Олександра Грушевського та Михайла Грушевського [1].

У 1994 р. Руслан Пиріг, вивчивши архіви ВУЧК – ГПУ – НКВД, розповів про Олександра Грушевського, як рідного брата Михайла Грушевського [2].

У 1995 р. Володимир Качкан дослідив персоналію науковця як історика, етнографа, літературознавця [3].

У 1996 р. Ігор Верба розглянув діяльність родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. [4].

У 1999 р. Л.В. Клейцун висвітлила долю Олександра Грушевського [5].

У 2000 р. вона ж дослідила окремі факти із його біографії [6].

У 2000 р. Ірина Матяш розкрила життєву драму Олександра Грушевського, наголошуючи, що він ніколи не був шовіністом, націоналістом, а лише українецем [7]. У 2001 р. вона ж у біографічних нарисах висвітлила внесок Олександра Грушевського в українській архівістиці [8]. У 2003 р. вона ж проаналізувала листування Катерини Грушевської та Олександра Грушевського [9].

У 2001 р. Віктор Короткий та Василь Ульяновський згадали про Олександра Грушевського у другій книзі збірки матеріалів, документів і спогадів про Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції [10].

У 2000 р. Ірина Костюк захистила кандидатську дисертацію з української літератури «Олександр Грушевський – літературний критик та історик літератури» [11]. У 2002 р. вона ж висвітлила роль Олександра Грушевського у становленні національної науки і вищої школи на початку ХХ ст. [12].

У 2004 р. Галина Берега та Оксана Юркова розмістили довідку про Олександра Грушевського в другому томі Енциклопедії історії України [13].

У 2004 р. Сергій Набока згадав про Олександра Грушевського в ювілейній збірці про Історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка [14].

У 2003 р. Людмила Приходько дослідила висвітлення життя та діяльності Олександра Грушевського в працях українських та зарубіжних дослідників [15]. У 2004 р. вона ж розглянула діяльність Олександра Грушевського у контексті становлення української національної науки на початку ХХ ст. [16].

У 2004 р. вона ж вивчила доробок Олександра Грушевського як дослідника історії України [17]. У 2004 р. вона ж дослідила внесок Олександра Грушевського у розбудову бібліотечної справи Української держави 1917 – 1918 рр. [18].

У 2005 р. Людмила Приходько дослідила діяльність Олександра Грушевського як історика, організатора архівної і бібліотечної справи, педагога у кандидатській дисертації [19]. У 2008 р. Людмила Приходько розглянула педагогічну діяльність Олександра Грушевського [20].

У 2005 р. Світлана Панькова розповіла про Олександра Грушевського як видатного діяча науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України у біографічному довіднику [21].

У 2003 р. Ігор Шихненко проаналізував джерельний комплекс вивчення наукової та громадської діяльності Олександра Грушевського [22]. У 2003 р. він же дослідив історію Гетьманщини у науковому доробку Олександра Грушевського [23]. У 2005 р. він же розглянув наукову та громадську діяльність Олександра Грушевського в історії України [24].

У 2007 р. Ігор Шихненко дослідив у кандидатській дисертації «Історичні погляди Олександра Грушевського» [25]. У 2008 р. він же розмістив розвідку «Олександр Сергійович Грушевський – біоісторіограф» [26].

У 2008 р. Ірина Войцехівська згадала про Олександра Грушевського як брата Президента УНР [27].

У 2013 р. Віктор Гоцуляк дослідив внесок Олександра Грушевського у розвиток історичної науки та архівознавства [28].

У 2016 р. Микола Кучеренко надрукував спогади про Олександра Грушевського Ганни Шапран та Вікторії Слупської [29].

У 2019 р. Ігор Довжук розглянув науково-організаційну і педагогічну працю Олександра Грушевського, його здобутки в галузі архівознавства, історії України, етнографії [30].

У 2021 р. Сергій Трубчанінов у розвідці «Олександр Грушевський і становлення української історичної географії в 1919 – 1931 рр.» [31]. проаналізував діяльність Олександра Грушевського як організатора і активного учасника історично-географічних досліджень.

Далеко не повний перелік наукових праць дослідників України, які у 1991 – 2021 рр. вивчали персоналію Олександра Грушевського, засвідчує, що його життя та багатоаспектна діяльність привертала увагу українських науковців.

Виклад основного матеріалу. Ігор Гирич та Віра Гирич у 1991 р. в розділі Архівні матеріалу журналу Українського історичного товариства «Український історик» розглянули взаємини братів Грушевських у листах Михайла Грушевського до Олександра Грушевського, проаналізували епістолярну спадщину братів, що знаходиться в Центральному історичному архіві України у Києві (фонд 1235), із значного масиву листування опублікували 12 листів Михайла Грушевського у 1891 – 1923 роках до Олександра [1]. Дослідники зазначили, що брати Грушевські нерівнозначно представлені в українській історіографії. Михайло Грушевський завжди був у центрі уваги істориків, а його рідний молодший брат Олександр знаходився у тіні старшого брата, згадувався лише у загально-культурному

контексті українського суспільства початку ХХ ст., що Олександр Грушевський заслуговує на більшу увагу як історик та довірена особа, близький співробітник Михайла Грушевського. В опублікованих листах Михайла до Олександра ми бачимо останнього як найближчу і найдовіренішу людину в оточенні Михайла через призму погляду старшого брата, який був для Олександра прикладом для наслідування, дороговказом, безперечним авторитетом, найбільше вплинув на вибір фаху та на його долю [1. С.416].

Руслан Пиріг у 1994 р., вивчивши розсекречені документи радянських спецслужб – архівні справи ВУЧК – ГПУ – НКВД, висвітлив у рубриці «Історія України в біографічних нарисах» наукового часопису «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ» біографію, наукову діяльність, переслідування радянською владою, обставини арешту Олександра Грушевського як жертви сталінських репресій і рідного брата «неблагонадійного» Михайла Грушевського [2]. Розвідка стала важливим внеском у вивчення знищення української інтелігенції у 20–30-х рр. ХХ ст.

Володимир Качкан у 1995 р. на основі вивчення архівних джерел та молодоступних матеріалів у двох частинах навчального посібника «Українське народознавство» висвітлив маловідомі та незнані імена українських письменників, учених, суспільно-громадських і просвітницьких діячів, які своєю самовідданою працею та безмежною любов'ю до України формували самосвідомість українського народу. До цих діячів належав і Олександр Грушевський. У розвідці «З родоводу Грушевських (Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець)» [3]. Володимир Качкан побіжно оглянув наукову спадщину науковця як історика, фольклориста, етнографа, літературознавця, бібліографа, книгознавця, який зробив свій внесок у розвиток української науки, літератури, народознавства.

Ігор Верба у 1996 р. у часописі «Український історичний журнал» у розділі, присвяченому 130-річчю від дня народження Михайла Грушевського, розглянув внесок після повернення до Києва у 1924 р. Михайла Грушевського та його родини, брата Олександра, дружини Марії у розвиток української історіографії у 20-роках ХХ ст., за часів радянської українізації [4].

Дослідник проаналізував архівні матеріали та публікації того часу, які відтворили складні умови праці українських істориків, дослідив наукову, організаційну діяльність та участь родини Грушевських у ВУАН, оглянув науковий доробок Олександра Грушевського, роль у створенні Київської історичної школи академіка Михайла Грушевського попри ідеологічний тиск та у протистоянні марксистській історіографії, висвітлив поступове

посилення радянських репресій проти родини й прибічників Михайла Грушевського наприкінці 20-х років ХХ ст.

Л.В. Клейцун у 1999 р. у рубриці «Повернуті із забуття» 9 випуску збірника статей «Історія України. Маловідомі імена, події, факти» розповіла про долю Олександра Грушевського [5], зупинилася на деяких моментах біографії останнього періоду діяльності – несправедливому арешті та фіналі життя, глибоко вивчила документи слідчої справи та факти тогочасного періоду його життя. Дослідниця зазначила, що арешт Михайла Грушевського негативно вплинув і на долю Олександра Грушевського, якого у 1933 р. звільнили з роботи «за повний саботаж у науковій роботі, за виготовлення низької по якості та шкідливої по змісту своєї продукції, за вороже ставлення до заходів по зміцненню діяльності ВУАН та її установ» [5, с.380]. У серпні 1938 р. Олександра Грушевського заарештували як «одного з керівних учасників антирадянської української національно-терористичної організації», допити тривали у Київській тюрмі НКВС до березня 1939 р., заарештований відкидав обвинувачення, які було висунуто проти нього, нікого не обмовив [5., с.380-381]. 5 жовтня 1939 р. Олександра Грушевського вислали у Павлодарську область Казахстану на 5 років, де він помер у 1942 р. Дружина Ольга Грушевська боролася за звільнення чоловіка, за перегляд справи у його звинуваченні, за надання можливості займатися науковою роботою, за повернення незаконно відібраної пенсії та скасування вироку [5, с.382-383]. Проте Олександра Грушевського було реабілітовано як жертву політичних репресій 30-х – початку 50-х років ХХ ст. лише 8 вересня 1989 р. [5, с.384].

Л.В. Клейцун у 2000 р. більш детально висвітлила окремі факти біографії Олександра Грушевського у рубриці «Краєзнавство в особах» часопису «Краєзнавство» [6], побіжно оглянула вплив родини на його виховання та формування національної свідомості, зацікавлення українським фольклором та історією, навчання в гімназії у Владикавказі та на Історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира під керівництвом професора Володимира Антоновича, наукову діяльність, викладання в Новоросійському університеті в Одесі, одруження з Ольгою Парфененко, викладання в Московському та Петербурзькому університетах.

Дослідниця оглянула діапазон наукових зацікавлень Олександра Грушевського, розповіла про повернення в 1917 р. в Україну, активну участь у створенні першого Українського народного університету та плідну діяльність в роботі наукових установ України, в Історичній секції ВУАН, звільнення в 1933 р., несправедливе звинувачення вченого у саботажі у науковій роботі, у «створенні низької по якості та шкідливої по змісту продукції, у ворожому ставленні до зміцнення діяльності ВУАН та її

установ» [6, с.380], арешт у 1938 р., вирок, заслання в Іртиськ Павлодарської області Казахстану, посмертну реабілітацію 8 вересня 1989 р.

Л.В. Клейцун зазначила, що життєвий та творчий шлях Олександра Грушевського залишаються маловивченими, його наукова діяльність та біографія потребують глибокого дослідження.

Ірина Матяш у 2000 р. у рубриці «Людські долі» часопису «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ» розповіла про трагічну долю Олександра Грушевського на основі вивчення архівних матеріалів ВУЧК – ГПУ – НКВД, які продемонстрували сфабриковані звинувачення та відданість науковця українській справі, розкрила безпідставність його звинувачення радянською владою, підкреслила, що він був лише українцем і саме це стало для нього причиною репресій [7].

Дослідниця побіжно оглянула біографію Олександра Грушевського, зазначила великий вплив родини на його виховання, розповіла про навчання в гімназії та Університеті Св. Володимира, про наукове відрядження в Австрію та Німеччину, де він із захопленням працював у бібліотеках, музеях, архівах, поглиблював знання із історії. Ірина Матяш розповіла про активну роботу Олександра разом із старшим братом Михайлом над створенням Українського історичного товариства в Києві, про викладацьку діяльність в Новоросійському університеті, зацікавлення проблемою заселення Наддніпрянщини, про премію за спецкурс та догану за читання лекцій з історії України українською мовою, про життя у 1909 – 1917 рр. поза межами України, про наукову і педагогічну діяльність у Московському та Петербурзькому університетах.

Про повернення в Україну в 1917 р. та занурення у вир подій Української революції, про дуже активну педагогічну та організаційну діяльність, участь у створенні та роботі численних наукових товариств та інституцій. Про активну діяльність вченого на архівній ниві, про підготовку архівної реформи в Україні та організацію архівної освіти, започаткування архівної періодики, про участь у розробці статуту, концепції діяльності Українського архівно-археологічного інституту, про внесок Олександра Грушевського у формування системи архівної освіти в Україні, про активну наукову, педагогічну, організаційну діяльність вченого в ВУАН. Про звільнення в 1933 р. із ВУАН «за повний саботаж у науковій роботі», про арешт у 1938 р. як «одного з керівних учасників антирадянської української націоналістичної терористичної організації», про надзвичайну зібраність і стриманість на допитах, про вирок, заслання та смерть.

До праці дослідниця долучила епістолярні джерела з фондів ЦДІАК України та ЦДАГО України про наполегливу боротьбу Ольги та Олександра Грушевського за справедливість.

Ірини Матяш у 2001 р. у фундаментальній праці «Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси» висвітлила внесок видатних архівістів України у розвиток архівної справи, через біографічні нариси розкрила професійні долі та науковий доробок діячів, які формували вітчизняну архівістику, зокрема дослідила персоналію Олександра Грушевського в українській архівістиці [8].

Ірина Костюк у 2000 р. захистила кандидатську дисертацію з української літератури «Олександр Грушевський – літературний критик та історик літератури» [11], дослідивши літературознавчу спадщину Олександра Грушевського, його місце в історії українського літературознавства, проаналізувавши суспільно-політичні чинники та обставин його життя.

Ірина Костюк у 2002 р. у ювілейному виданні часопису «Український історик» з нагоди 135-річчя від дня народження Михайла Грушевського, дослідила роль Олександра Грушевського у становленні національної науки і вищої школи на початку ХХ ст. [12]. Дослідниця відзначила, що активний процес формування української національної наукової та мистецької інтелігенції відбувався у кінці ХІХ – початку ХХ ст., був зумовлений якісними змінами у суспільно-політичному житті українського народу, змінами громадянської та національної свідомості, що нагальною потребою для української інтелігенції на межі століть стало завдання виробити національний культурно-естетичний код українського народу, що в середовищі інтелігенції, яка акумулює історико-культурний досвід народу, його мораль та соціально-психологічні риси, необхідні свої проводирі, які накреслюють завдання і силою свого авторитету гуртують навколо себе цвіт нації для реалізації цих завдань.

Михайло Грушевський став одним із таких проводирів, Будівничим нації для української інтелігенції у кінці ХІХ ст., виховав когорту визначних українських учених і політиків, культурних і громадський діячів. Серед них був його молодший брат Олександр Грушевський, який все життя перебував у тіні старшого брата. Олександр Грушевський був людиною дуже лагідної вдачі, непересічною особистістю, талановитим дослідником. Його спадщина вражає широтою зацікавлень, він брав активну участь у суспільному житті, багато зробив для розбудови української науки та освіти [12, с.340].

Ірина Костюк оглянула біографію, громадську і наукову діяльність науковця на тлі відродження українського суспільно-політичного і духовного життя, відзначила, що у своїй науковій діяльності Олександр Грушевський простежував діалог різних культурних епох кожного історичного періоду буття українського народу, що за цим принципом науковець будував свою концепцію історії України та своє бачення історії української літератури [12, с.353].

Дослідниця наголосила, що публіцистична, літературознавча, історична наукова спадщина Олександра Грушевського є об'єктом вивчення для нових поколінь науковців, персоналія вченого є прикладом тихого й безкорисливого служіння науці, своєму народові, дотримання традицій свого роду [12, с.363].

Людмила Приходько у 2003 р. зробила історіографічний аналіз вивчення життя та діяльності Олександра Грушевського в працях українських та зарубіжних дослідників у міжвідомчому збірнику наукових праць «Архівознавство. Археологія. Джерелознавство» [15]. Відзначила, що Олександр Грушевський належав до Київської документальної школи істориків України – Київської школи істориків Володимира Антоновича, зробив непересічний внесок у розвиток української історичної науки як історик, джерелознавець, архівознавець і педагог, був багатограним вченим, а його наукова спадщина вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю знань, універсальністю інтересів, складає золотий фонд української науки [15, с.237].

Людмила Приходько у 2004 р. розглянула діяльність Олександра Грушевського у контексті становлення української національної науки початку ХХ ст. у збірці «Студій з архівної справи та документознавства» [16]. Відзначила, що Олександр Грушевський був обдарованою, талановитою людиною, наділеною організаторським хистом, надзвичайною працездатністю, цілеспрямованістю. Наголосила, що Олександр Грушевський збагатив скарбницю вітчизняної науки цінними працями з історії, історіографії, джерелознавства, історичної географії, етнографії, народознавства, фольклористики, історії української літератури, концептуальних засад розвитку української архівної і бібліотечної справи. Підкреслила, що діапазон наукових досліджень Олександра Грушевського, їхні хронологічні межі, масштаб науково-організаційної і педагогічної діяльності вченого вражають [16, с.206].

Дослідниця означила внесок Олександра Грушевського у становлення і розвиток української національної науки початку ХХ ст. як визначного вченого-дослідника, громадського діяча, організатора наукового життя і педагога, яскраву і багатогранну постать української науки початку ХХ ст. на етапі бездержавності, коли Україна не існувала в світовій історичній думці, коли завдяки подвижницькій праці кількох поколінь українських істориків була створена наукова концепція безперервного історичного розвитку українського народу, що стала визначальним чинником національного самоствердження [16, с.206].

Людмила Приходько відзначила, що Олександр Грушевський мав талант ученого-дослідника, глибокі знання історичного минулого своєї

Батьківщини, шляхетність помислів і високість духу, вивчав періоди Давньої, Нової і Новітньої історії України, часи її занепаду і росту, розвиток державних інституцій, вітчизняної культури і науки, що науковець здобув авторитет як знавець і дослідник старої княжої доби, Великого князівства Литовського, козацько-гетьманської держави XVII – XVIII ст., української історії, історіографії та культури XIX ст. [16, с.207].

Дослідниця підкреслила, що життєвий і творчий шлях Олександра Грушевського був органічно пов'язаний з національно-визвольним рухом, потреби якого визначили спрямованість і зміст наукової діяльності науковця, що в умовах націотворення і формування нової історичної свідомості вчений багато зробив для поширення наукової спадщини української історичної науки, її популяризації серед широкого загалу українства, а фах історика, розуміння самодостатності українського історичного процесу визначили науково-організаційну і науково-педагогічну діяльність вченого [16, с.207].

Людмила Приходько наголосила, що концепція відродження української національної науки Олександра Грушевського базувалася на глибокій основі державних та культурних традицій історії України, а розвиток української науки він обстоював з позицій окремішності української нації, української культури, української держави [16, с.214].

Дослідниця відзначила, що архівні документи, свідчать, що Олександр Грушевський був причетний до розбудови української національної науки, її інституалізації, мав відношення до творення і діяльності національних наукових інституцій, зокрема, НТШ, особливо УНТ, Українського народного університету, Академії Наук, Національної бібліотеки Української держави [16, с.214].

Людмила Приходько підсумувала, що Олександр Грушевський гідно прожив нелегке життя і залишив цінну наукову спадщину, яка заслуговує на комплексне дослідження, що свій духовний подвиг він здійснив із інтелектуального потенціалу та великої внутрішньої потреби працювати на благо свого народу і своєї Батьківщини [16, с.214].

Людмила Приходько у 2004 р. у 7 розділі «Персоналії» «Студій з архівної справи та документознавства» вивчила доробок Олександра Грушевського як дослідника історії України, проаналізувала його історичні праці, прокоментувала ідеї та тенденції розвитку української історичної науки на зламі XIX і XX ст. та національно – визвольних змагань [17].

Дослідниця підсумувала, що як учений Олександр Грушевський стояв на рівні сучасних йому вимог у розумінні предмету, завдань і методів історичної науки, що його історичні погляди зазнали впливів просвітницької, романтичної та позитивістської інтелектуальних течій, що він

відчував на собі переважаючі впливи народницької історіографічної традиції, концепції Володимира Антоновича, що в центрі історичних досліджень Олександра Грушевського стояв народ-нація, як творець українського історичного процесу і української державності, що науковець вважав за необхідне показати у своїх студіях на багатому джерельному матеріалі дійсний внесок українського народу в розвиток світової культури та його роль в європейській історії, а персоніфікація, героїчні особливості, людина, яка акумулювала енергію народу, відображала його історичні прагнення і суспільний поступ, були особливо цікавими для Олександра Грушевського, що це позначилося на широкому спектрі оцінок ученим діячів української історії та культури, що пріоритетними в його історичних працях були історико-культурні та соціально-економічні дослідження [17, с.246].

Людмила Приходько узагальнила, що ідеал науковості, об'єктивність, історизм, ціннісний підхід до минулого, наукова сумлінність, багатство архівного та історіографічного матеріалу були альфою і омегою наукової творчості Олександра Грушевського, що комплексне дослідження його життя та наукової спадщини дозволить відповісти на питання чи відбулася еволюція його теоретичних поглядів від народництва до державництва [17, с.246].

Людмила Приходько у 2004 р. у часописі «Бібліотечний вісник» визначила роль і внесок Олександра Грушевського у розбудову бібліотечної справи Української держави у 1917 – 1918 рр. у Бібліотечно-архівному відділі при Генеральному секретаріаті справ освітніх Української Центральної Ради (реорганізованому 9 січня 1918 р. у Міністерство народної освіти УНР), висвітлила особливості суспільно-політичного життя доби, історико-теоретичні погляди науковця, наголосивши, що бібліотечну спадщину вченого потрібно розглядати як складову його концепції відродження української національної культури і науки [18].

Людмила Приходько у 2005 р. у кандидатській дисертації «Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної і бібліотечної справи, педагог» [19] дослідила наукову, організаційну діяльність Олександра Грушевського у сфері української історичної науки, архівної та бібліотечної справи, роботу як педагога вищої школи, внесок у розвиток архівної освіти. Прослідкувала формування світогляду та особливості наукової творчості Олександра Грушевського, проаналізувала його педагогічну діяльність в Українському народному університеті, Київському археологічному інституті, Вищому інституті народної освіти, Науково-дослідній кафедрі історії України ВУАН. Аргументувала, що науковець був одним із розробників концептуальних засад архівної та бібліотечної справи

в УНР та Українській державі в 1917 – 1918 рр. Вивчила науково-організаційний доробок історика, його участь в організації Українського Наукового Товариства та наукових установ ВУАН. Дослідила багатогранну наукову творчість Олександра Грушевського на тлі історичного і соціокультурного контекстів життя українського суспільства першої третини ХХ ст.

Людмила Приходько у 2008 р. у розділі 7 «Персоналії» «Студій з архівної справи та документознавства» на основі аналізу архівних документів реконструювала педагогічну діяльність Олександра Грушевського [20], визначила його внесок у розбудову Київської історичної школи Михайла Грушевського та розвиток наукового українознавства, залучення до наукової роботи обдарованої молоді, підготовки талановитих українських істориків. Відзначила, що педагогічний доробок Олександра Грушевського є важливою складовою його багатогранної наукової творчості, відображає особливості розвитку освіти в Україні перших трьох десятиліть ХХ ст., її соціокультурні та національні виміри, політику державних органів у цій галузі, здійснення національно-демократичних перетворень у діяльності вищих навчальних закладів.

Ігор Шихненко у 2003 р. дослідив внесок Олександра Грушевського у вивчення історії Гетьманщини [23], проаналізувавши побудовані на ґрунтовному вивченні архівних документів ранні праці вченого, присвячені впливу політики Петра I на Гетьманщину, спробам обмеження автономії та впровадження нових форм управління і висвітленню ролі козацької старшини в автономному устрої. Дослідник засвідчив, що Олександр Грушевський детально простежив функціонування державних органів, адміністративні реформи, діяльність Малоросійської колегії, звернув увагу на економічний розвиток Гетьманщини, питання землеволодіння, соціальну диференціацію та зростання впливу старшини. Ігор Шихненко підсумував, що вивчення внеску Олександра Грушевського у вивчення історії Гетьманщини дозволяє оцінити його як серйозного дослідника доби Гетьманщини, який зробив значний вклад у розуміння політичної і соціальної структури Гетьманщини.

Ігор Шихненко у 2005 р. розглянув життєвий шлях, наукову та громадську діяльність Олександра Грушевського як історика та архівного діяча [24]. Дослідник зазначив, що Олександр Грушевський у 1895 р. вступив на Історико-філологічний факультету Університету Св. Володимира, де у перші два роки навчання також захоплювався античною філософією, психологією, літературою, слухав лекції викладачів юридичного факультету, вивчав російську історію, а на третьому та четвертому курсах відвідував спеціальні практичні заняття з джерелознавства професора

Володимира Антоновича, під його керівництвом працював над дослідженням історії Русі до монгольського періоду, навчався працювати із архівними джерелами, усвідомлював їх наукове значення, розпочав власне наукове дослідження з історії Пінського Полісся, опираючись на багатоаспектну джерельну базу з етнографії, керувався порадами професорів Володимира Антоновича та Володимира Іконникова, Михайла Грушевського, наукові принципи цих вчених вплинули на формування його як історика [24, с.148]. Ігор Шихненко побіжно оглянув наукову та громадську діяльність Олександра Грушевського після закінчення університету. Дослідник наголосив, що Олександр Грушевський не народився і не помер в Україні, але він все своє життя присвятив служінню українському народу на історичній ниві [24, с.150].

Ігор Шихненко у 2007 р. дослідив «Історичні погляди Олександра Грушевського» у кандидатській дисертації [25], розглянув його наукову спадщину та внесок в українську історіографію, його методологічні засади та висвітлення ним ключових проблем історії України.

Він же у 2008 р. у розвідці «Олександр Сергійович Грушевський – біоісторіограф» [26] проаналізував праці вченого, присвячені вивченню життєвого шляху та діяльності видатних українських вчених ХІХ ст. Михайла Максимовича, Миколи Костомарова, Олександра Русова, Григорія Павлуцького. Дослідник відзначив, що доробок Олександра Грушевського у царині української біографіки становить значну цінність та вагомий джерельний та історіографічний інтерес для вивчення багатьох аспектів культурно-просвітницького розвитку України ХІХ – початку ХХ ст.

Віктор Гоцуляк у 2013 р. розглянув внесок Олександра Грушевського у розвиток історичної науки та архівознавства, провівши історіографічний аналіз [28], зазначив, що науковець зробив вагомий вклад у розвиток української історичної науки та архівної справи, які збагатив працями з історії, історіографії, джерелознавства, історичної географії, архівознавства, етнографії, літературознавства, займає почесне місце серед представників української історичної науки, причетний до творення української гуманітарної науки перших трьох десятиліть ХХ ст. і розбудови української національної освіти, розроблення концептуальних засад розвитку бібліотечної справи в Україні, до створення Української академії наук [28, с.55]. Дослідник наголосив, що для української історіографії науковий інтерес становить, унікальність творчого доробку Олександра Грушевського цінність, якого полягає в багатогранності й національному спрямуванні [28, с.61].

Ігор Довжук у 2019 р. у розвідці «Історик Олександр Грушевський: штрихи до портрету» часопису «Соціум. Документ. Комунікація: збірник

наукових статей. Серія «Історичні науки» розглянув науково-організаційну і педагогічну працю Олександра Грушевського, його здобутки в галузі архівознавства, історії України, етнографії [30], відзначив, що вчений першим підняв питання про необхідність проведення архівної реформи і зробив перші кроки розроблення проекту за яким загальне керівництво, координацію теоретичних досліджень і практичних робіт у галузі архівної справи мав здійснювати Бібліотечно-архівний відділ Народного міністерства освіти УНР, яким керував Олександр Грушевський, що при Бібліотечно-архівному відділі створювалися Археографічна комісія для опрацювання теоретичних проблем архівознавства, наукова бібліотека, редакція спеціалізованого часопису «Пам'ятки», що науковець заклав основи загальної архівної реформи в Україні (1918 р.), що передбачали створення Національного архіву Української держави в Києві та губернських архівів і комісій на місцях.

Сергій Трубочанінов у 2021 р у розвідці «Олександр Грушевський і становлення української історичної географії в 1919 – 1931 рр.» розділу «Історіографія. Джерелознавство» часопису «Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету» [31] проаналізував діяльність Олександра Грушевського як організатора і активного учасника історично-географічних досліджень в системі Української Академії наук у 1919 – 1931 рр., його керівництво Постійною комісією для складання «Історично-географічного словника української землі» (очолив у березні 1919 р.), керівництво історично-географічної підсекції історичної секції науково-дослідної кафедри історії України, членство у багатьох комісій ВУАН, редагування спільно з Михайлом Грушевським «Праці історичної секції», членство у редколегії журналу «Україна», «Записок історично-філологічного відділу ВУАН». Відзначив, що за редакцією Олександра Грушевського у 1927 – 1931 рр. вийшло 4 томи «Історично-географічного збірника», що плідна діяльність ученого на ниві історичної географії обірвалася на початку 1930-х рр. у зв'язку з розгромом історичних установ ВУАН. Дослідник відзначив, що досвід діяльності Олександра Грушевського та очолюваних ним інституцій в галузі історичної географії потрібно використовувати сучасним дослідникам та відродити ідею створення «Історично-географічного словника українських земель».

Висновки. Проведений нами аналіз вивчення дослідниками України у 1991 – 2021 рр. життя та багатоаспектної діяльності Олександра Грушевського засвідчує, що історики України вивчали його персоналію та з'ясували внесок науковця в українську гуманітаристику. Праці Олександра Грушевського мають велику наукову цінність, належать до золотого фонду української науки. Ми маємо велике сподівання, що молоде покоління

дослідників України першої чверті ХХІ ст. буде долучатися до глибокого осмислення, системного й ґрунтовного вивчення життя, наукової спадщини, діяльності вченого, використовуватиме спадщину і здобутки Олександра Грушевського у царині історичної науки.

Література:

1. *Гирич Ігор, Гирич Віра.* Листи Михайла Грушевського до Олександра Грушевського (до проблеми взаємин двох братів). *Український історик.* 1991. № 3/4. Т. 28/29. С. 416-432.
2. *Пиріг Руслан.* Рідний брат Михайла Грушевського. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ.* 1994. №1. С.89-93.
3. Качкан В.А. З родоводу Грушевських (Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець). *Українське народознавство в іменах: Навч. посібник.* У 2 ч. Київ, 1995. Ч.2. С. 160-171.
4. *Верба Ігор.* Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. *Український історичний журнал.* 1996. № 5. С. 131-148.
5. *Клейцун Л.В.* Доля Олександра Грушевського. Історія України. Маловідомі імена, події, факти: збірник статей / Ін-т історії України НАН України. Київ, 1999. Вип. 9. С. 372-385.
6. *Клейцун Л.В.* До біографії Олександра Грушевського. *Краєзнавство.* 2000. № 1/2. С. 65-68.
7. *Матяш Ірина.* «Він ніколи не був ні шовіністом, ні націоналістом, а лише українцем...» Життєва драма О. Грушевського. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ.* 2000. № 2/4 (13/15). С.252-264.
8. *Матяш І.* Олександр Грушевський як діяч архівної справи. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / Держ. комітет архівів України; Укр. держ. НДІ архівної справи та документознавства; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ. 2001. С.13-30.
9. *Матяш Ірина.* «Бажаю всего наилучшего і спокою і радости...». (Листи Катерини Грушевської до Олександра та Ольги Грушевських). *Пам'ятки: археографічний щорічник.* 2003. № 4. С. 198-209.
10. *Короткий Віктор.* Грушевський Олександр Сергійович (1877 – 1943). Alma mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917 – 1920: матеріали, документи, спогади: [у 3 кн.] /упоряд.: В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. Київ, 2001. Кн. 2. С. 194-195.
11. *Костюк Ірина.* Олександр Грушевський – літературний критик та історик літератури: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2000. 212 с.
12. *Костюк Ірина.* Олександр Грушевський та становлення національної науки і вищої школи на початку ХХ ст. *Український історик.* 2002. №1–4 (152–155). С. 338-363.
13. *Брега Галина, Юркова Оксана.* Грушевський Олександр Сергійович. *Енциклопедія історії України:* В 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 2: Г–Д. 2004. 528 с. С. 235.
14. *Набока Сергій.* Грушевський Олександр Сергійович. Історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка: минуле й сьогодення (1834 – 2004 рр.) / під ред. Г.Д. Казьмирчука. Київ, 2004. С. 186.

15. Приходько Людмила. Висвітлення життя і діяльності О.С. Грушевського в працях українських та зарубіжних дослідників: спроба історіографічного аналізу. *Архівознавство. Археологія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 6. 2003. С. 220-239.

16. Приходько Людмила. Олександр Грушевський і становлення української національної науки на початку ХХ ст. Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 2004. Т.12. С. 206-216.

17. Приходько Людмила. Олександр Грушевський – дослідник історії України. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 11. С. 238-247.

18. Приходько Л.Ф. Внесок Олександра Грушевського у розбудову бібліотечної справи Української держави у 1917 – 1918 рр. *Бібліотечний вісник*. 2004. № 4. С. 23-30.

19. Приходько Людмила. Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної і бібліотечної справи, педагог: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06. Держ. Ком. архівів України. УкрНДЦархів. Справи та документознавства. Київ, 2005. 19 с.

20. Приходько Людмила. Педагогічна діяльність О.С. Грушевського. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2008. Т. 16. С. 126-139.

21. Панькова Світлана. Грушевський Олександр Сергійович. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: біографічний довідник /НАНУ, Ін-т історії України, Укр. тов-во охорони пам'яток історії та культури України; відп. ред. В.О. Горбик. Київ, 2005. Ч. 1. С. 163-170.

22. Шихненко І.М. Джерельний комплекс вивчення наукової та громадської діяльності О.С. Грушевського. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: наук.-практ. зб.* /редкол.: Б.І. Андрусішин [та ін.]. Київ, 2003. № 4. С. 126-132.

23. Шихненко І.М. Історія Гетьманщини у науковому доробку О.С. Грушевського. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: наук.-практ. зб.* /редкол.: Б.І. Андрусішин [та ін.]. Київ, 2003. № 5. С.204-210.

24. Шихненко І.М. О.С. Грушевський: слід в історії України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія* / редкол.: В.Ф. Колесник (відп. ред.) [та ін.]. Київ, 2005. Вип. 77/79. С. 147-150.

25. Шихненко Ігор. Історичні погляди Олександра Грушевського: автореф. дис.... канд. істор. наук: 07.00.06. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського, 2007. 17 с.

26. Шихненко І.М. Олександр Сергійович Грушевський – біоісторіограф. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського [та ін.]. Київ, 2008. Вип. 4. С. 260-266.

27. Войцехівська Ірина. Брат Президента УНР (Олександр Грушевський). *Пам'ять століть*. Планета. 2008. № С. 156-157.

28. Віктор Гоцуляк. Внесок Олександра Грушевського у розвиток історичної науки та архівознавства: історіографічний аспект. *XXIV березнева наукова сесія Осередку наукового товариства імені Тараса Шевченка у Черкасах. Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій 11–27 березня 2013 р.* С. 55-62.

29. Микола Кучеренко. «Ми жили на одному поверсі» Спогади Ганни Шапран і Вікторії Слупської про мешканців Дому Грушевських. *Краєзнавство*. 2016. № 1–2. С. 27-48.

30. Довжук Ігор. Історик Олександр Грушевський: шрихи до портрету. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Серія «Історичні науки». Переяслав-Хмельницький*, 2019. Вип. 8. С. 120-133.

31. Сергій Трубчанінов. Олександр Грушевський і становлення української історичної географії в 1919 – 1931 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Том 1 № 41, 2021. С. 235-241.

References:

1. Hyrych Ihor, Hyrych Vira. (1991). Lysty Mykhayla Hrushevs'koho do Oleksandra Hrushevs'koho (do problemy vzayemyn dvokh brativ) [*Letters of Mykhailo Hrushevsky to Oleksandr Hrushevsky (on the problem of the relationship between two brothers)*]. *Ukrayins'kyi istoryk [Ukrainian Historian]*. № 3/4. Vol. 28/29. 416-432 [in Ukrainian].

2. Pyrih Ruslan. (1994). Ridnyy brat Mykhayla Hrushevs'koho [*Mykhailo Hrushevsky's own brother*]. *Z arkhiviv VUCHK – HPU – NKVD – KHB [From the archives of the VUCHK – GPU – NKVD – KGB]*. 1. 89-93 [in Ukrainian].

3. Kachkan V.A. (1995). Z rodovodu Hrushevs'kykh (Oleksandr Hrushevs'kyi - istoryk, etnograf, literaturoznavec) [*From the Hrushevsky family tree (Oleksandr Hrushevsky - historian, ethnographer, literary critic)*]. *Ukrayins'ke narodoznavstvo v imenakh: Navch. Posibnyk [Ukrainian ethnography in names: Textbook. In 2 parts]*. Kyiv. 2. 160-171 [in Ukrainian].

4. Verba Ihor. (1996). Rodyna Hrushevs'kykh v ukrayins'kyi istorychniy nautsi 1920-rr. [*The Hrushevsky Family in Ukrainian Historical Science of the 1920s.*]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*. 5. 131-148 [in Ukrainian].

5. Kleytsun L.V. (1999). Dolya Oleksandra Hrushevs'koho [*The Fate of Oleksandr Hrushevsky*]. *Istoriya Ukrayiny. Malovidomi imena, podiyi, fakty: zbirnyk statey /In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [History of Ukraine. Little-known names, events, facts: a collection of articles /Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine]*. Kyiv. 9. 372-385 [in Ukrainian].

6. Kleytsun L.V. (2000). Do biohrafiyi Oleksandra Hrushevs'koho [*To the biography of Oleksandr Hrushevsky*]. *Krayeznavstvo [Local history]*. 1/2. 65-68 [in Ukrainian].

7. Matyash Iryna. (2000). «Vin nikoly ne був ni shovinistom, ni natsionalistom, a lyshe ukrayintsem...» Zhyttyeva drama O. Hrushevs'koho [*“He was never a chauvinist or a nationalist, but only a Ukrainian...” The life drama of O. Hrushevsky*]. *Z arkhiviv VUCHK – HPU – NKVD – KHB [From the archives of the Ukrainian Communist Party – GPU – NKVD – KGB]*. 2/4 (13/15). 252-264 [in Ukrainian].

8. Matyash Iryna. (2001). Oleksandr Hrushevs'kyi yak diyach arkhivnoyi spravy. Osoba v ukrayins'kyi arkhivistytsi [*Oleksandr Hrushevskyi as an archival figure. Person in Ukrainian Archival Studies*]. *Osoba v ukrayins'kyi arkhivistytsi: Biohrafichni narysy /Derzh. komitet arkhiviv Ukrayiny; Ukr. derzh. NDI arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva; In-t ukr. arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny [Person in Ukrainian Archival Studies: Biographical Essays / State Committee of Archives of Ukraine; Ukrainian State Research Institute of Archival Studies and Document Studies; M. S. Hrushevskyi Ukrainian Institute of Archaeography and Source Studies, NAS of Ukraine]*. Kyiv, 228 p. [in Ukrainian].

9. Matyash Iryna. (2003). «Bazhayu vs'oho naykrashchoho i spokoyu i radosti...» [*I wish you all the best and peace and joy...*]. (Lysty Kateryny Hrushevs'koyi do Oleksandra ta Ol'hy Hrushevs'kykh) [*Letters from Kateryna Hrushevaska to Olexander and Olga Hrushevski*].

Pam'yatky: arkhеоhrafichnyy shchorichnyk [*Pam'yatky: Archeographic Yearbook*]. 4. 198-209 in Ukrainian].

10. Korotkyy Viktor. (2001). Hrushevs'kyy Oleksandr Serhiyovych (1877 – 1943) [*Hrushevsky Oleksandr Serhiyovych (1877 – 1943)*]. Alma mater. Universytet Sv. Volodymyra naperedodni ta v dobu Ukrayins'koyi revolyutsiyi. 1917 – 1920: materialy, dokumenty, spohady: [u 3 kn.] /uporyad.: V.A. Korotkyy, V.I. Ul'yanovs'kyy [*Alma mater. St. Volodymyr's University on the eve and during the Ukrainian Revolution. 1917 – 1920: materials, documents, memoirs: [in 3 books] /compiled by V.A. Korotky, V. I. Ulyanovsky*]. Kyiv. 2. 194-195 [in Ukrainian].

11. Kostyuk Iryna. (2000). Oleksandr Hrushevs'kyy – literaturna krytyka ta istoryk literatury [*Oleksandr Hrushevskyy – literary critic and literary historian*]: dissertation ... candidate of philological sciences: 10.01.01. Ivan Franko National University of Lviv. L'viv, 2000. 212 p. [in Ukrainian].

12. Kostyuk Iryna. (2002). Oleksandr Hrushevs'kyy ta stanovlennya natsional'noyi nauky i vyshchoyi shkoly na pochatku XX st. [*Oleksandr Hrushevskyy and the formation of national science and higher education at the beginning of the 20th century*]. Ukrayins'kyy istoryk [*Ukrainian Historian*]. 2002. 1–4. 338-363 [in Ukrainian].

13. Breha Halyna, Yurkova Oksana. (2004). Hrushevs'kyy Oleksandr Serhiyovych [*Hrushevsky Oleksandr Serhiyovych*]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: V 10 t. /Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny. /redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. [Encyclopedia of the History of Ukraine: In 10 vols. /editors: V.A. Smolii (chairman) and others*]. Kyiv: Naukova dumka. 2: H–D. 235 [in Ukrainian].

14. Naboka Serhiy. (2004). Hrushevs'kyy Oleksandr Serhiyovych. [*Hrushevsky Oleksandr Serhiyovych*]. Istorychnyy fakul'tet Kyivivs'koho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenka: mynule y s'ohodennya (1834 – 2004 rr.) /pid red. H.D. Kaz'myrchuka [*Faculty of History of the Taras Shevchenko National University of Kyiv: Past and Present (1834 – 2004) /edited by G.D. Kazmyrchuk*]. Kyiv, 186 [in Ukrainian].

15. Prykhod'ko Lyudmila. (2003). Vysvitlennya zhyttya i diyal'nosti O.S. Hrushevs'koho v robotakh ukrayins'kykh ta zarubizhnykh doslidnykiv: sprobа istoriohrafichnoho analizu [*Coverage of the life and activities of O.S. Hrushevsky in the works of Ukrainian and foreign researchers: an attempt at historiographical analysis*]. Arkhivoznavstvo. Arkheolohiya. Dzhereloznavstvo. Mizhvidomchyy zbirnyk naukovykh prats' [*Archival science. Archaeology. Source studies. Interdepartmental collection of scientific works*]. 6. 220-239 [in Ukrainian].

16. Prykhod'ko Lyudmyla. (2004). Oleksandr Hrushevs'kyy i stanovlennya ukrayins'koyi natsional'noyi nauky na pochatku XX st. [*Oleksandr Hrushevskyy and the formation of Ukrainian national science at the beginning of the 20th century*]. Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva [*Studies in archival science and document science*]. Kyiv. 12. 206-216 [in Ukrainian].

17. Prykhod'ko Lyudmyla. (2004). Oleksandr Hrushevs'kyy – doslidnyk istoriyi Ukrayiny. [*Oleksandr Hrushevskyy – researcher of the history of Ukraine*]. Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva [*Studies in archival science and document studies*]. 11. 238-247 [in Ukrainian].

18. Prykhod'ko Lyudmyla. (2004). Vnesok Oleksandra Hrushevs'koho u rozbudovu bibliotechnoyi spravy Ukrayins'koyi derzhavy u 1917 – 1918 rr. [*The contribution of Oleksandr Hrushevsky to the development of the library business of the Ukrainian state in 1917-1918*]. Bibliotechnyy visnyk [*Library Bulletin*]. 4. 23-30 [in Ukrainian].

19. *Prykhod'ko Lyudmyla.* (2005). Oleksandr Serhiyovych Hrushevs'kyy – istoryk, orhanizator arkhivnoyi i bibliotechnoyi spravy, pedahoh [*Oleksandr Serhiyovych Hrushevskiy – historian, organizer of archival and library affairs, teacher*]: avtoref. dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.06. Derzh. Kom. arkhiviv Ukrayiny. UkrNDIarkhiv. Spravy ta dokumentoznavstva [*author's abstract. dissertation... candidate of historical sciences: 07.00.06. State. Committee of Archives of Ukraine. UkrNIiarchiv. Affairs and Documentary Studies*]. Kyiv. 19 p. [in Ukrainian].

20. *Prykhod'ko Lyudmyla.* (2008). Pedahohichna diyal'nist' O.S. Hrushevs'koho [*Pedagogical activity of O.S. Hrushevsky*]. Studiyyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva [*Studies in archival science and document science*]. 16. 126-139 [in Ukrainian].

21. *Pan'kova Svitlana.* (2005). Hrushevs'kyy Oleksandr Serhiyovych [*Hrushevsky Oleksandr Serhiyovych*]. Vydatni diyachi nauky i kul'tury Kyyeva v istoryko-krayeznavchomu rusi Ukrayiny: biohrafichnyy dovidnyk /NANU, In-t istoriyi Ukrayiny, Ukr. tov-vo okhorony pam'yatok istoriyi ta kul'tury Ukrayiny; vidp. red. V.O. Horbyk [*Outstanding figures of science and culture of Kyiv in the historical and local history movement of Ukraine: biographical guide /NANU, Institute of History of Ukraine, Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments of Ukraine; editor-in-chief V.O. Horbyk*]. Kyiv, 1. 163-170 [in Ukrainian].

22. *Shykhnenko Ihor.* (2003). Dzherel'nyy kompleks vyvchennya naukovoyi ta hromads'koyi diyal'nosti O.S. Hrushevs'koho [*Source complex for the study of scientific and public activities of O.S. Hrushevskiy*]. Visnyk Akademiyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn Federatsiyi profspilok Ukrayiny: nauk.-prakt. zb. /redkol.: B.I. Andrusyshyn [ta in.] [*Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine: scientific-practical collection /ed.: B. I. Andrusyshyn [et al.]*]. Kyiv. 4. 126-132 [in Ukrainian].

23. *Shykhnenko Ihor.* (2003). Istoriya Het'manshchyny u naukovomu dorobku O.S. Hrushevs'koho /I.M. Shykhnenko [*History of the Hetmanate in the scientific work of O. S. Hrushevsky*]. Visnyk Akademiyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn Federatsiyi profspilok Ukrayiny: nauk.-prakt. zb. / redkol.: B.I. Andrusyshyn [ta in.] [*Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine: scientific-practical collection / editor: B. I. Andrusyshyn [et al.]*]. Kyiv. 5. 204-210 [in Ukrainian].

24. *Shykhnenko Ihor.* (2005). O.S. Hrushevs'kyy: slid v istoriyi Ukrayiny [*O.S. Hrushevsky: a trace in the history of Ukraine*]. Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Istoriya /redkol.: V.F. Kolesnyk (vidp. red.) [ta in.] [*Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: History /editors: V.F. Kolesnyk (responsible editor) [and others]*]. Kyiv. 77/79. 147-150 [in Ukrainian].

25. *Shykhnenko Ihor.* (2007). Istorychni pohlyady Oleksandra Hrushevs'koho [*Historical views of Oleksandr Hrushevsky*]: avtoref. dys.... kand. istor. nauk: 07.00.06. Kyiv: Instytut ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva imeni M.S. Hrushevs'koho [*author's abstract of dissertation.... candidate of historical sciences: 07.00.06. Kyiv: M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies*], 17 p. [in Ukrainian].

26. *Shykhnenko Ihor.* (2008). Oleksandr Serhiyovych Hrushevs'kyy – bioistoriograf [*Oleksandr Serhiyovych Hrushevsky – biohistoriographer*]. Ukrayins'ka biographistyka = Biographistica Ukrainica: zb. nauk.pr. /Nats. b-ka Ukrayiny im. V.I. Vernads'koho [ta in.] [*Biographistica Ukrainica: collection of scientific papers / National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky [and others]*]. Kyiv. 4. 260-266 [in Ukrainian].

27. *Voitsekhivs'ka Iryna.* (2008). Brat Prezydenta UNR (Oleksandr Hrushevs'kyy) [*Brother of the President of the UNR (Oleksandr Hrushevsky)*]. Pam'yat' stolit' [*Memory of Centuries*]. Planeta. 156-157 [in Ukrainian].

28. Viktor Hotsulyak. (2013). Vnesok Oleksandra Hrushevs'koho u rozvytok istorychnoyi nauky ta arkhivoznavstva: istoriohrafichnyy aspekt [*Oleksandr Hrushevsky's contribution to the development of historical science and archival science: historiographical aspect*]. XXIV berezneva naukova sesiya Oseredku naukovohto tovarystva imeni Tarasa Shevchenka u Cherkasakh. Materialy dopovidey na zasidanniyakh sektsiy i komisiy 11–27 bereznya 2013 r. [XXIV March scientific session of the Center of the Taras Shevchenko Scientific Society in Cherkasy. Materials of reports at the meetings of sections and commissions March 11–27, 2013]. 55-62 [in Ukrainian].

29. Kucherenko Mykola. (2016). «My zhyly na odnomu poversi» Spohady Hanny Shapran i Viktoriyi Slups'koyi pro meshkantsiv Domu Hrushevs'ykh [*We lived on the same floor” Memories of Hanna Shapran and Viktoriya Slupska about the residents of the Hrushevsky House*]. Krayeznavstvo [Local History]. 1–2. 27-48 [in Ukrainian].

30. Dovzhuk Ihor. (2019). Istoryk Oleksandr Hrushevs'kyy: shrykhy do portretu [*Historian Oleksandr Hrushevsky: touches to the portrait*]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiya: zbirnyk naukovykh statey. Seriya «Istorychni nauky» [Society. Document. Communication: collection of scientific articles. Series "Historical Sciences"]. Pereyaslav-Khmelnyts'kyy, 8. 120-133 [in Ukrainian].

31. Sergiy Trubchaninov. (2021). Oleksandr Hrushevs'kyy i stanovlennya ukrayins'koyi istorychnoyi heohrafiyi v 1919 – 1931 rr. [*Oleksandr Hrushevskyi and the formation of Ukrainian historical geography in 1919-1931*]. Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu [Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhia National University]. 1. 41, 235-241 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.03.2026